

»Vi ville ikke fedte os fra det«

Omkring dødsfald og begravelser i Danmark 1992

Af Kirsten Rykind-Eriksen

Udtryk som »vi ville ikke fedte os fra det« eller »man vil nødigt kvaje sig« er kendetegnende for det forhold, som mange af de efterladte har til at skulle arrangere en begravelse. Usikkerheden og ukendskabet til, hvorledes en begravelse arrangeres, når forældre, ægtefælle eller børn dør, er stor hos mange, da de ofte ikke har været ude for at skulle ordne en sådan. De fleste har desuden aldrig tidligere været konfronteret med en død person.

Forløbet, hvad de efterladte gør, fra dødsfaldet til begravelsen er overstået, kommer derfor mange gange til at foregå, som en søn udtrykte det: »Det kører nok meget på, hvordan gør andre. Man vil godt have, at det kører efter reglementet. Man er vel lidt tro på systemet«. Han havde stået for sin gamle fars begravelse.

Den almindelige usikkerhed over for, hvad død og begravelse er for noget, skyldes for en stor del, at døden er gjort anonym. Den private død er ikke synlig mere, kun den voldelige, som medierne konfronterer os med. Døende eller døde, der er faldet om af et hjertestop, overtages af »systemet«, når de omgående bringes til sygehuse, og gamle mennesker dør desuden ofte på et plejehjem. Efter at døden er indtrådt, er der mange, som slet ikke ser den døde person mere inden begravelsen. Det måske ubehagelige og uæstetiske fravælges.

Hensigten med denne artikel er at belyse, hvorledes det er muligt gennem en undersøgelse af holdninger og adfærd ved død og begravelse at kunne sige noget om, hvad der er kendetegnende for vore dages samfund. Dette kan gøres ved at se på, hvilken indflydelse »systemer« som professionelle plejere, bedemænd eller præster har på de efterladdes opfattelser og handle-måde, og hvilken rolle ritualerne spiller (1).

Det livshistoriske perspektiv

Ved at benytte interview er det muligt at undersøge, hvad de efterladte synes var væsentligt at forholde sig til, og hvilke tanker og handlinger de gjorde i forbindelse med dødsfald og begravelse. Dette kan lade sig gøre ved, at de først umiddelbart fortæller om deres livsforløb – og om afdødes – og der-

»De ukendtes grav«. Urnebegravelse i en stor græsplæne, hvor de efterladte tilfældigt lægger deres blomster.

efter om forløbet omkring dødsfald og begravelse. Informantens holdninger og adfærd samt verdensbillede kommer mer eller mindre bevidst frem gennem beretningen.

I de senere år er værdien af de objektive data og beretninger blevet diskuteret især af svenske etnologer (2). Navnlig hele interviewsituationen mellem informant og forsker er blevet taget op til overvejelser og nærmere analyse.

Senest har den svenske etnolog Christian Richette behandlet problematikken og set beretningen som en rekonstruktion og konstruktion (3). Informantens data og oplysninger formes ud fra den givne situation og de stillede spørgsmål, og ud fra den opnåede kontakt mellem de to personer. Beretningen kommer til at bære præg af hvilket indtryk, informanten ønsker at give af sig selv og sin livshistorie.

Dette »indefra perspektiv« arbejder den fænomenologiske analyse med. Interviewet bliver således et kildemateriale, der belyser individniveauet (4). Desuden arbejdes der gerne med en dialektisk indfaldsvinkel inden for

etnologien, hvor mennesket ses som foranderligt i forhold til det omgivende foranderlige samfund. Individet skaber sin hverdag gennem en bearbejdning af de livsbetingelser, som samfundet giver det, og er derved også med til at skabe disse betingelser (5). Det bliver muligt at synliggøre forandringer og dynamik ved at sætte det individuelle niveau i relation til det samfundsmæssige og kulturelle niveau.

I analysen er det nødvendigt, at forskeren indgår i en selvrefleksiv proces. Vedkommende må gøre sit eget personlige værdigrundlag klart. Forskeren har også erfaringer og fortolkninger fra sit eget liv og af hverdagslivets betingelser. Disse erfaringer er en del af forskerens forudsætninger for at kunne forstå andre menneskers livshistorie.

I den nævnte undersøgelse af begravelsespraksis stillede jeg spørgsmålet om informantens livshistorie, erhvervsmæssige, økonomiske og kulturelle forhold havde spillet nogen rolle for, hvorledes dødslejet havde formet sig, og begravelsen var blevet arrangeret. Tidligere undersøgelser af skikke og adfærd ved begravelser har været interesseret i at afdække en kulturel variation inden for landets egne (6). I dag er det nærliggende at spørge om de lokale traditioner stadigvæk spiller en stor rolle? Drejer det sig i det hele taget om lokale traditioner? Hvilke normer og værdier ligger til grund for, hvorledes en begravelse arrangeres i Vendsyssel? Er det de samme i København?

Tre »forløb«

Ved at arbejde med den fænomenologiske indfaldsvinkel eller det livshistoriske perspektiv kunne det være muligt at få svar på spørgsmålene. I bearbejdelsen af materialet har jeg derfor set på hvilke områder i »forløbet«, informanterne brugte mest tid på at fortælle om, og hvad de selv lagde vægt på, de havde gjort, og opfattelser, de havde haft. I løbet af samtalerne forsøgte jeg dog at få svar på de samme spørgsmål, så jeg havde et sammenligningsgrundlag.

Død og begravelse er et meget følelsesladet emne, og for flere af informanternes vedkommende foregik interview'et kort tid efter at begravelsen var sket. For at give et indtryk af, hvorledes »forløbene« kom til at foregå, vil jeg gennemgå tre af dem ved at referere, hvad de fortalte. I udvælgelsen er der søgt en vis spredning geografisk, erhvervs- og aldersmæssigt. Navne og steder er gjort anonyme (7).

Yngre landmand i Vendsyssel

Karen og Erik blev gift i juni 1974, da de var henholdsvis 23 og 29 år gamle. Forinden havde de købt et sted på 17 tønder land, beliggende i samme sogn,

som Erik var født og opvokset i, og hvor hans forældre havde et husmandssted. Erik var enebarn, og han døde pludseligt af hjertestop en onsdag i april 1992, 46 år gammel.

Imellem 1976 og 1982 fik Karen og Erik fire børn, tre drenge og en pige. Karen stammede fra en gård i nabosognet på 75 tønder land og havde 4 søstre. Hun var fars pige og havde lært at kende til landbrugsdrift ved at hjælpe sin far både med markarbejde og i stalden, selvom de havde fodermester og karl. Karen havde haft plads som kokkepige på to forskellige plejehjem i omegnen. Hun var holdt op med at arbejde, da de fik det andet barn, og blevet medhjælpende hustru. I 1981 havde de købt naboejendommen, så nu havde de 55 tønder land. Gården drives som traditionelt familiebrug.

Erik faldt om ved morgenbordet og ned på gulvet. Karen kunne ikke komme i kontakt med ham. Han gav nogle snorkende lyde fra sig, og så var han væk. Hun ringede til Falck og syntes, det varede lang tid, inden de kom. Da Falck-folkene kom og begyndte at regere med Erik, for det gennem Karens hoved, at hun egentlig ikke ønskede, at de fik genoplivet ham: »Det var forfærdeligt, hvis han skulle have siddet i en rullestol på et plejehjem, det var ikke noget for Erik at komme til at sidde sådan et sted«. Tankerne løber hurtigt igennem ens hoved, og selv midt i ulykken kunne Karen tænke fornuftigt.

Karen fik at vide, at hun kunne følge efter ambulancen i deres egen bil til sygehuset. Men malkemaskinen gik stadigvæk, så hun måtte først standse den og lukke af derhjemme. Karen susede af sted, hun kunne slet ikke huske, hvordan hun kom til sygehuset. Dernede så alt så tillukket ud, men en sygeplejerske hjalp hende dog. Karen fik besked på at vente. Så fik hun at vide, at han var død og kom ind til ham. De havde allerede gjort ham i stand, han var kommet af sit almindelige tøj, og et lagen var lagt over ham.

Karen ved ikke, hvor længe hun sad med ham i hånden. Men så kom hun i tanke om, at hun måtte hjem og fodre, de var ikke blevet færdige med morgenarbejdet hos dyrene. Sygehuspersonalet mente, hun var i choktilstand, så hun måtte ringe til sin søster og svoger, der bor i byen. Svogeren kørte Karen hjem, og de fik fodret, da var klokken 10,30. Dødsfaldet var sket ved 8,30-tiden.

Hurtigt samledes en del af familien og venner hos Karen. Hun ringede op til skolen, for at de kunne give børnene besked. Karens far hentede dem. Hun fik ringet til præsten for at aftale tid for begravelsen. Den blev om lørdagen. Karen syntes, der var for længe til mandag. Over middag kørte Karen svogeren hjem og tog børnene med ind på sygehuset, så de kunne sige farvel til faderen. Bagefter var de med til at tage kisten ud i begravelsesfor-

retningen, og de var oppe med en dødsannonce til avisen. De lod bedemanden aftale kistedekorationen med gartneren. Bedemanden spurgte til ligtøjet, og Karen bestemte, at Erik skulle have sit eget tøj på, en hvid skjorte, egne lagner og pudebetræk. Bedemanden spurgte ikke, om de ville være med til at give Erik ligtøjet på.

»Vi skulle nå det, inden jeg skulle hjem og fodre igen«, fortalte Karen, »Jeg synes faktisk også, vi havde så travlt den dag«.

Travlheden fortsatte. Hjemme igen kom flere naboer for at kondolere og hjælpe til. Der blev ringet til forsamlingshuset, og bestilt kaffe efter begravelsen. Karen og børnene kørte op til præsten om aftenen, da var klokken ca. 20,30. På vejen kørte de om ad kirkegården, hvor præsten havde sørget for, at graveren var til stede. Karen vidste godt, hvor hun ville have gravstedet. Det skulle være ved siden af Eriks forældres, hvor der var ledigt. Denne beslutning måtte hun diskutere med graveren, der ikke mente, der var plads nok til to. »Det er også lige meget«, sagde Karen, »så kan jeg blive brændt, hvis jeg dør inden for 10 år«.

Karen og Erik havde, da hans mor døde for seks år siden, snakket om deres egen begravelse og fundet ud af, at de hver især helst ville ligge på deres hjemsgns kirkegård. Da Erik døde først, kom han til at bestemme. Karen kunne egentlig ikke lide tanken om at brændes: »Jeg synes, det er sådan en barsk måde, og at man ingen steder har at gå hen bagefter. Det er ikke bare, at gå op med en buket blomster sådan et sted (fællesgraven). Jeg synes faktisk, det er hyggeligt at komme derop. Der er sådan en dejlig fred og ro på kirkegården«. Det betyder noget for Karen at vide, hun har Erik et bestemt sted. Samtalen hos præsten var Karen og børnene glade for. De kender ham godt. Han har døbt børnene og konfirmeret den ældste. De havde snakket om Erik, og præsten noterede hans data. Karen og børnene havde på forhånd bestemt de salmer, der skulle synges ved begravelsen.

De så ikke Erik mere, og der skulle ikke være udsyngning fra sygehusets kapel, når låget skruedes på kisten. De lod bedemanden køre kisten til kirken uden følge. De valgte fra. »Det er ligesom, man skal igennem det hele to gange«, sagde Karen, »Det bestemte jeg så, jeg ikke ville være med til ... Så vidste jeg, at der ville komme en masse mennesker dernede også«.

Begravelsen var sat til kl. 13 om lørdagen, så der kunne være god tid til at se graven efter kaffen. Karens fætter passede dyrene den dag, da den nærmeste familie var med hjemme at spise om aftenen. Naboerne havde pyntet kirken med påskeliljer, og Eriks fætter, der er kirkesanger, sang solo. Det var egentlig så festligt, og kirken var fuld. Der var nok ca. 250. Hverken Karen eller børnene smed blomster ned på kisten, da den var sænket i graven. De var bange for, at de ikke kunne klare det følelsesmæssigt. Derfor ville de heller ikke hilse på folk, medens de stod på kirkegården, men kørte

Et gammelt familiegravsted, som familien selv holder eller graveren betales for at gøre det. Det er en begravelsesform, der forsvinder mere og mere, da mange børn ikke, som voksne, kommer til at bo i deres forældres hjemsgn.

straks hen til forsamlingshuset. Her kunne de bedre klare at hilse på de ca. 160 gæster. Karen havde endda husket at tage gæstebogen med derhen. Eriks fætter, kirkesangeren, holdt en mindetale, de sang en 3-4 salmer og ellers gik snakken. Det varede ca. 1½ time, og Karen takkede til slut.

Bagefter var de oppe at se graven med alle blomsterne og fotografere. Karen havde talt det til ni signerede krans, 6-7 opsatser og 56 buketter.

Om søndagen var familien gået i kirke og gået til alters. Tiden derefter havde virket travl. Der blev ved med at komme mange mennesker hos Karen og børnene. Det var dejligt med al den omsorg, men efter ca. en måned ville Karen gerne være alene. Det tager al hendes tid at klare bedriften, selvom hun får hjælp af en nabo.

Hun og børnene har selv anlagt gravstedet og købt en stor granitgravsten. De købte bare den, de syntes bedst om. Alt i alt havde begravelsen kostet ca. 20.000 kr., men heraf havde gravstenen alene kostet ca. 8.000.

Fra kaos til orden

Karen var en gæv pige og dygtig til at klare de praktiske ting. I hendes beretning skinnede det igennem, at landbrugsbedriften hele tiden skulle passes ligegyldigt hvilke ulykker, der væltede ind over hende. Den var hendes faste

holdepunkt. Hendes travlhed og forjagethed den dag Erik døde, afspejler den fornemmelse af kaos, som opstår hos mange når de kommer ud for et dødsfald. Det samme er tilfældet, selvom der har været et længere sygeleje, og dermed en viden om, at døden er nært forestående. De mange gøremål med at arrangere alt til begravelsen, som egentlig kunne spredes over flere dage, hjælper i ens bevidsthed med at bringe orden i kaos'et. Tilværelsen i vore dages samfund er på så mange områder reguleret og overvåget af offentlige og sociale systemer, så det er svært at forholde sig til det ukendte og uforudsete.

Det samme gjorde sig gældende, da Karen ringede efter ambulancen. Hun vidste at Erik var død, så i realiteten kunne hun have beholdt ham derhjemme og fået bedre tid og ro i sine tanker til at sige farvel. Det havde Karen slet ikke tænkt over, men ringede straks efter ambulancen. Man er så vant til at sætte »systemet« i sving, når det uforudsete sker.

I den situation giver man sig ikke tid til at tænke over det skete, men lader sig straks vejlede af præst eller bedemand om, hvorledes begravelsen skal foregå. Derved kommer de professionelle til at bestemme, hvilket passer mange meget godt. Selvom Karen mente, at hun og børnene i fællesskab havde bestemt det hele, så kom Eriks begravelse til at ligne andres, ved at de samme handlinger og ritualer blev brugt både under »forløbet« og til selve begravelsen.

Karen lagde også vægt på det sociale fællesskab. Hun var meget glad for familiens og venners omsorg, og hun kunne slet ikke forestille sig at have undværet begravelseskaffen i forsamlingshuset. Der skal tages afsked med den døde i et stort fællesskab – det er en gammel tradition, men kaffen giver også mulighed for at afreagere på sorgen. Karen fulgte ikke gamle traditioner, men dem som hører tiden til efter 1945 (8), selvom hun og Erik begge kommer fra landet og har hørt til dér i generationer.

Spædbarn i X-lev, en mindre by med store parcelhuskvarterer

Birthe og Lars fik en lille pige i juni 1992, som døde 5 dage efter fødslen. Birthe fortalte historien.

Hun er selv født i 1964 og Lars i 1966, begge i København på Rigshospitalet. De er også begge to til dels vokset op med en enlig mor i de første år, og derefter med en ny far og nye søskende. Birthe boede først i Ballerup, men da hun skulle i 5. klasse flyttede familien til X-lev, hvor både hendes mor og stedfar arbejder ved postvæsenet. Birthe tog studentereksamen og ville være sygeplejerske, men havde ikke point nok. Efter nogle år med løst arbejde bl. a. hos postvæsenet, kom hun til DSB, hvor hun arbejder som togtbetjent og skal til at være togfører. Det arbejde er hun meget glad for.

Lars er uddannet elektrotekniker, men har været arbejdsløs i 14 måneder. I marts 1993 havde han lige fået job som edb-tekniker.

Birthe og Lars blev gift i 1989 og fik Martin i 1990. Birthe havde haft noget besvær med graviditeten, og forinden havde hun aborteret to gange. Martin blev derfor født med kejsersnit. Birthe havde også besvær med den næste graviditet, og blev bl. a. enorm stor. På Hillerød sygehus mente de, at hun havde en masse vand, fordi fosteret havde en indsnævring i spiserøret, så det ikke kunne optage væsken. Det havde også en svag hjertelyd. Birthe fik så atter kejsersnit, og barnet blev straks overført til Rigshospitalet. Her fortalte de, at barnet havde en kromosomfejl og temmelig mange skavanker. Birthe kom derind dagen efter.

To dage efter, at Sanne var født, blev Birthe og Lars enige om, at hun skulle døbes. »Man har sine bange anelser, og jeg synes bare, hun skulle døbes«, fortalte Birthe. Begge hold bedsteforældre var med til barnedåben på hospitalet samt storebror Martin. Senere fik Sanne en sonde i maven og blev lagt i respirator.

Næste dag sagde lægen på Rigshospitalet, at Sanne ikke kunne overleve. Birthe og Lars måtte selv bestemme, hvornår de ville tage hende ud af respiratoren. De bestemte sig for, at det skulle være samme dag. Forinden havde de snakket om, at de ikke ønskede et barn, der skulle holdes kunstigt i live. Nu ville de blot have, at Martin kom ind og sagde farvel til sin lillesøster.

Svigermor kom med ham ved aftenstid. Birthe gav Sanne en ny lyserød dragt på, da de tog hende ud af respiratoren. Det var dejligt endelig at kunne sidde med hende, uden at der var en masse slanger på hende. Lars sad med hende hele aftenen. Det varede syv timer, inden Sanne døde. Indimellem vågnede hun op, gispede og trak vejret et stykke tid. Der var blevet ryddet en stue til dem, hvor de kunne være alene med Sanne. Da hun var død, lagde de hende i den lille seng, og de lagde sig til at sove i et andet værelse.

Næste morgen kikkede de til Sanne, hun lå stadigvæk så fint, og derefter kørte de hjem. På vejen hjem hentede de Martin hos hans farmor. Det var fredag og grundlovsdag. Om søndagen var det pinse. Der var lang tid til tirsdag og hverdag, syntes Birthe. Da de kom hjem, spredte forvirringen og usikkerheden sig. De vidste ikke noget om død og begravelse. I pjecerne fra Rigshospitalet stod der, at man kunne gøre sådan, men man kunne også gøre sådan. Birthe syntes, at der burde have stået, at i deres tilfælde var det bedst at gøre sådan.

De ringede til deres præst. Hende kendte de, hun havde både konfirmeret dem, viet dem og døbt Martin. Hun fortalte lidt om, hvordan de skulle forholde sig, og om lørdagen kom hun hjem til dem. Det var de umådelige glade for. Hun fik sat skik på det hele. Sammen med hende besluttede de, at

Sanne skulle jordfæstes, ikke brændes. De mente, at Martin ikke ville kunne forstå, hvor hans søster var, hvis de bare satte en urne ned. De ville dog ikke have et gravsted at holde, så de valgte at begrave Sanne i plænen, hvor man kan få sat en sten over, selvom de steder kun er til urner. Men barnekisten var jo lille. Præsten ordnede det hele for dem.

Familien kom også og var omkring dem, det var dejligt. Om tirsdagen kørte de ind til Rigshospitalet. Forinden havde de været hos en lokal bedemand og købt den lille kiste, som de havde med, da de hentede Sanne. Birthe havde været bange for, at det ville være en grim oplevelse at se Sanne igen, men hun lå stadigvæk lige så fint i sengen i hospitalets kapel. De nussede hende lidt, Martin var også med, og de lagde hende over i kisten. Hun fik en bamse og sut med. Birthe syntes, der skulle være lidt. Og så kørte de med hende i deres egen bil. Kisten var hyllet i et tæppe og stod på bagsædet mellem Birthe og hendes svigermor. Kisten blev sat i kapellet ved X-levs kirke. Bagefter købte Birthe og Lars en kistedekoration af lyserøde blomster og satte den på kisten.

Begravelsen var dagen efter. Den lille kiste stod på den almindelige katafalk, der var dækket med sort klæde. Kranse og blomster blev lagt oppe ved siden af kisten på katafalken, så den tomme plads blev fyldt ud. Birthe syntes præstens tale var god og passede lige til Sanne. Med hensyn til valg af salmer havde præsten vejledt dem. Lars bar selv kisten ud af kirken, men denne gang kørte bedemanden kisten til den nærliggende kirkegård. De havde været enige om, at de ikke følelsesmæssigt kunne klare selv at køre den i deres egen bil. Birthe var glad over, at der også var kommet nogle af deres venner til begravelsen og for de mange blomster. »Det betyder virkelig så ufattelig meget at se, at folk tænker den tanke ... Jeg var bare helt knust af glæde over, at alle mennesker havde tænkt på mig med blomsterne«, fortalte Birthe.

Birthe og Lars syntes, der skulle være en sammenkomst hjemme hos dem selv efter begravelsen. De ville ikke tage hjem og sidde og have det elendigt bagefter. Så de havde sat familien i sving med at sørge for kaffe og brød m.v. De havde været ca. 25. Da alle folk var gået, følte Birthe og Lars, at de trods alt havde haft en meget god dag. Bagefter var de gået op og se graven med alle blomsterne.

Først et par måneder efter Sannes fødsel og død havde Birthe kræfter til at melde sig til efterfødselsgymnastik i en gruppe, hvor alle havde mistet deres spædbørn. Det var noget af det bedste, hun nogensinde har ofret penge på. Dem snakker hun godt med. Hverken hun eller Lars ville modtage Rigshospitalets tilbud om psykologhjælp.

Den moderne begravelsesform med urnenedsættelse i en græsplæne. Ovenover lægges der fuldstændig ens gravsten, hvor afdødes navn og data er indgraveret. Der er beregnet plads til at sætte en eller to blomster bag ved stenen.

Det selvgjorte og de professionelle

Birthe fortalte meget om sine graviditeter og om opholdet på Rigshospitalet. Det afspejlede hendes tiltro og mistro til »systemerne«. Ved Sannes fødsel og død havde hun både positive og negative oplevelser af dem. De negative vedrørte bedemanden. De positive kom fra Rigshospitalets personale. Ifølge deres råd havde de søgt at ordne så meget som muligt selv ved Sannes begravelse, hvilket Birthe pointerede flere gange.

I deres usikkerhed havde de selv henvendt sig til præsten. Bedemanden skulle kun sørge for kørsel det lille stykke fra kirken til kirkegården og dødsannonce til de to lokale blade, men det havde han taget 1700 kr. for. Det var Birthe utilfreds over. Ligeledes, at han havde opkrævet deres bidrag på 5.000 kr. fra sygesikringen, og opført det på sin regning. Birthe syntes, det var underligt, at bedemanden ordnede det hele med kommunen, de havde ikke engang fået præsenteret regningen til godkendelse.

Birthe lagde meget vægt på den store omsorg og hjælp, de havde fået af familien. De havde fulgt og hjulpet dem lige fra Sannes fødsel og længe efter begravelsen – og de lagde stadig blomster på den lille grav. Det havde betydet meget for Birthe, at der både var kommet blomster til hospitalet, hjem

Blomsterpladsen på Bispebjerg kirkegård i København. Hver ugedag har sit område, hvor blomsterne fra denne dags bisættelser lægges, når afdødes urne skal sættes i den store fælles græsplæne.

til dem og ved begravelsen. De symboliserede trods alt noget smukt og kærligt foruden at gøre begravelsen æstetisk.

Birthe og Lars havde været glade for den behandling, de havde fået på Rigshospitalet. Birthe udtrykte det på denne måde: »Det har simpelthen været den bedste støtte, som overhovedet kan findes. Det er helt utroligt, altså de var der på de rigtige tidspunkter, og de forsvandt på de rigtige tidspunkter. De gav os en fornemmelse af, at vi bestemte, og det betød utrolig meget for os«. Det gennemregulerede og professionelle havde således været dem en hjælp, og det var alligevel som om, det var sket på de unge forældres præmisser. Systemet havde hjulpet dem til en tryghed midt i ulykken.

Ældre kone i en jysk købstad

Erna begravede sin 85 år gamle mor midt i december 1992. Faderen var død for 23 år siden, i 1969. Begge forældrene stammede fra gårde på egnen, hvor de også døde. Erna var enebarn, og forældrene havde haft en gård på 22 tønder land ude på købstadens vestermark. Det havde været et givtigt landbrug, og moderen, Astrid, var blevet boende på gården efter faderens død.

Inden han døde var de holdt op med at have dyr og lejede jorden ud. Kommunen havde købt gården i 1990 og givet 2,1 mio. for den. Erna havde skaffet sin mor en god lille luksuslejlighed nede midt i byen, hvor hun kom til at bo ved siden af en gammel ungdomsveninde. Astrid var glad for at flytte til byen, nu kunne hun selv komme til dagcentret og det indremissionske hus, hvor hun gik til bibelkreds. Hun kunne også gå i kirke hos den præst, hun bedst kunne lide.

Erna er født i 1938. Som 16-årig var hun på Nørre Nissum efterskole, der er indremissionsk, men ellers fik hun ingen uddannelse, det ville hun ikke have. Hun var kommet til at sy på en skjortefabrik i købstaden og tjente penge. Siden kom hun til at arbejde i kantinen på en fabrik, der fremstiller blonder til undertøj. Det arbejde har hun stadigvæk og er glad for det. Erna blev gift i 1962 og fik også selv kun et barn. Hendes mand var traktorfører, men de er siden blevet skilt. Erna blev boende i det gamle landhus, de købte i 1970. Det ligger ikke langt fra hendes barndomshjem og ca. 7 km uden for købstaden.

Astrid havde et længere sygeleje på ca. fem måneder, inden hun døde. Det var galt med maven. Hun kom på sygehuset og blev opereret, men det hjalp ikke. Moderen skrantede hele efteråret. Sygehuset syntes, hun skulle hjem, der var ikke noget ved at ligge og dø på et sygehus. Erna og hendes søn, Jens, tog afstand fra idéen. De havde ikke forstand på at passe et sygt menneske, og Erna ville ikke holde op med sit arbejde. Sygehuset holdt fast i sin holdning. Astrid skulle hjem, og ikke på noget plejehjem, hjemmeplejen kunne passe hende. Erna var hos sin mor lige så ofte, hun ikke arbejdede. Det gik kun i fire uger, så var Astrid blevet alt for syg, og hun kom atter på sygehuset. Erna følte sig langt mere tryk, da moderen ikke lå hjemme mere. Nu behøvede hun ikke ligge alene i perioder. Mens Astrid lå der hjemme, kom præsten og tog både hende og barndomsveninden til alters. Det var en stærk oplevelse for dem, fortalte Erna.

En af de sidste dage, Astrid levede, fik Erna snakket med hende om døden, hendes begravelse, og hvad der skulle ske med nogle af hendes ting. Det var Erna glad for. I forvejen var det bestemt med gravstedet, det skulle være ved siden af faderens. Selvom moderen var indremissionsk havde hun ingen forestilling om, hvad der ville ske, når hun døde. Hun sagde blot til Erna og Jens, at hun håbede, »de mødtes hinsidan«.

Et par dage efter døde Astrid. Erna havde været på stuen det sidste døgn. Moderen døde ved at give et suk fra sig, da de vendte hende i sengen. Personalet bad Erna gå ud på gangen, mens moderen blev ordnet. Da hun kom ind igen, lå moderen så pænt, og på natbordet ved siden af hende var der lagt et hvidt klæde, hvorpå der var sat en orkidé og lagt en salmebog. Det havde plejeren arrangeret. I mellemtiden havde Erna ringet til Jens og hans

kone og spurgt om, de ville se mormor. De kom også. Da de forlod sygehuset, fik de en pjece med om dødsfald og lidt om, hvordan man forholder sig. Erna syntes, det var praktisk at få sådan en checkliste.

Egentlig var det en lettelse for Erna, da moderen døde. Det havde været et langt og belastende sygeleje, og moderen havde ikke nogen glæde af at leve mere.

Samme dag ordnede Erna og Jens begravelsen. De kørte først til bedemanden, som de valgte tilfældigt. De tog blot den forretning, der lå nærmest parkeringspladsen nede i byen. Bedemanden ringede til præsten, som Astrid havde kendt, for at få tidspunktet for begravelsen. De lod bedemanden sørge for alt: kiste, ligseng (ligtøj og lagner), kistedekoration, dødsannoncer, fjerne stenen fra faderens gravsted og få moderens data på. Desuden skulle der også være en lille sten, hvor der stod »Mor« på, i forvejen var der en »Far« sten.

Samtalen ude hos præsten om eftermiddagen, hvor de fik snakket om moderen, var de meget glade for. Astrid havde skrevet nogle skriftsteder ned samt salmenumrene, det fik præsten. Hjemme igen havde de en større diskussion om, hvor de skulle arrangere begravelseskaffen henne. Det blev i forsamlingshuset derude, hvor Erna bor. »Personligt er jeg meget imod det med kaffe og det bagefter, jeg ved, det var i mors ånd; hun kunne slet ikke tænke sig, det ikke skulle være, og det tager man efter i sådan en situation«, sagde Erna. Hun kan ikke lide, man sidder og snakker utvunget lige efter en begravelse.

Erna ville ikke se sin mor mere. Hun havde et ubehageligt minde fra sin fars død og begravelse. Efter et par dage var han virkelig kommet til at se død ud, og det billede af ham sad stadigvæk i hendes erindring. Det ville Erna ikke opleve med sin mor. Så bedemanden ordnede alt med at lægge Astrid i kisten og køre denne til kirkegårdskapellet. Med sig i kisten fik hun vielsesringene og røde roser fra en svigerinde.

Erna syntes, hun skulle se nobel ud til begravelsen, så hun købte en sort dragt og sorte støvler. »Det var igen, det var mors ånd, der hvilede over mig«, fortalte hun.

Begravelsen var sat til kl. 13.30. Der var ca. 100, og Erna var glad for, at der var kommet flere af naboerne hjemme fra Vestermarken. Blomster og kransen lå ikke i nogen bestemt orden, dog lå kransen med bånd fra Erna, Jens og hans kone øverst ved kisten.

Ude ved graven havde Erna fået præsten til at takke på familiens vegne og indbyde til kaffen. Der kom 80 i forsamlingshuset. Et par af gæsterne var oppe og sige nogle pæne ting, og de sang nogle salmer. Jens takkede til slut.

Jens, hans kone og Erna var hjemme hos hende igen ved 16.30 tiden. Her

spiste de noget let til aften. Først dagen efter gik Erna på kirkegården for at se blomsterne. Kirkegårdsgartneren vedligeholder gravstedet. Erna kommer der ikke så tit, men hun kunne dog ikke drømme om, at pladsen ikke skulle være der og se pæn ud.

I den afdødes ånd

I sin beretning fortalte Erna en del om både forældrenes ungdom og hendes egen, samt om hendes arbejde. Hun brugte megen tid på moderens syge- og dødsleje, som i den periode havde taget al hendes tid. Trods hendes manglende lyst og evner til at passe en syg person, havde hun søgt at være hos moderen så meget, som det overhovedet havde været hende muligt. For at kunne gøre det sidste med begravelsen så godt som muligt, følte Erna, at den burde arrangeres i moderens ånd, d.v.s sådan som Astrid selv ville have gjort det, som om hun var vært for sidste gang. Erna er ikke på nogen måder religiøs selv, men hun respekterede moderens indremissionske holdninger.

Erna var tilfreds med, hvorledes »forløbet« var foregået. Hun erindrede faderens begravelse som foregået på samme måde. Der var ikke kommet nye skikke til, og der var heller ikke ændret nogle. Erna havde dog efter begravelsen sat takkeannonce i to aviser; hun havde simpelthen ikke adresserne på alle dem, der havde sendt blomster, så hun kunne ikke sende takkekort ud.

Erna havde ikke været glad for sygehusets holdning til, at moderen skulle ligge hjemme, og hun syntes også, de havde haft travlt omkring, da moderen døde og blev gjort i stand. Erna blev bedt om at gå ud af stuen, ikke om at blive der og hjælpe til. Men på den anden side følte hun sig tryk ved systemet og det professionelle. Hun overlod alt til bedemanden, men følte dog, at der blev noget personligt tilbage, når det blev i moderens ånd.

Ritualer eller traditioner?

De tre omtalte »forløb« kan tages som generelle eksempler på, hvorledes adfærd og skikke blev beskrevet i de andre 21 interview. På trods af meget forskellige baggrunde i opvækst, alder og erhverv, i sociale, økonomiske og kulturelle forhold kom begravelserne til at foregå ret ens. De indeholder alle den samme struktur, som synes at være uafhængig af, om begravelsen foregår i Nordjylland, i et parcelhuskvarter eller i København. Der er ikke meget forskel på de forskellige gøremål.

Ved at lade de efterladte fortælle deres og afdødes livshistorie viste det sig, at biografierne især handlede om sygdomsforløbet og om, hvorledes døden indtrådte. Det var også her, de havde brugt alle deres kræfter. Det af-

spejler, at al energien bruges til at kæmpe imod dødens indtræden i et forsøg på at standse den. Når døden så har vundet, og der ikke er mere at gøre, opstår kaos'et – en forvirring over ikke at kunne magte alting. De mange gøremål den første dag og travlheden med at arrangere alt omkring begravelsen på én dag er med til at bringe orden i kaos'et. De professionelle hjælper til med, at dette kan ske hurtigt. De træder til og vejleder hver især ud fra deres profession om, hvorledes de efterladte kan forholde sig.

Personale på sygehuse og plejehjem beder de efterladte om at få fat i en bedemand. For dem drejer det sig om at komme af med liget, og få det overført til et kapel. De kan dog også være med til at skabe nye traditioner eller genoplive gamle, når de på stuen tænder stearinlys og sætter blomster ved den døde eller lægger en salmebog frem. Mange bruger også at lægge en blomst eller en buket på sengen lige efter dødens indtrædelse.

Tidligere var man mere forberedt på dødens komme og accepterede, at det ikke stod i menneskers magt at forlænge livet. Mange steder havde man ligtøjet, eventuelt også ligkisten, parat, fra man blev gift. Det var mest almindeligt at dø i hjemmet. Derfor var de fleste også kendt med traditioner og gøremål omkring, hvorledes man skulle forholde sig ved dødsfald og begravelse. Alt lå i faste rammer, der var ingen anledning til at blive forvirret.

Modsat i dag, hvor det er almindeligt udbredt ikke at tale om døden, mens man er i live. Knap halvdelen af de interviewede havde dog talt med afdøde om, hvorledes de ville begraves, men det var som regel sket for mange år siden. Når døden nærmer sig, er der meget få, der vil tale om deres egen begravelse. Spørgsmålet om det skal være ligbrænding eller jordfæstelse afhænger af, om man kan lide »hullet« eller ej – om man kan forlige sig med, at der ikke er noget tilbage ved ligbrænding eller foretrækker »ormene«. Begravelsesformen er meget følelsesbetonet.

Cirka halvdelen af de interviewede havde henvendt sig til præsten først og derefter til bedemanden. Det beroede mest på, hvem de bedst kendte. Alle uden undtagelse var glade for samtalen med præsten, og alle syntes, at begravelsestalen var personlig, hvis de overhovedet kunne huske noget derfra. Ifølge samtaler med præster viser det sig, at de lægger stor vægt på disse samtaler og bruger megen tid på arbejdet omkring begravelse (9). Vejledningen gælder også valg af salmer. En undersøgelse over hvilke salmer, der synges til begravelse, viser, at det næsten altid er de samme, der foretrækkes (10). Selvom de efterladte har en fornemmelse af, at de selv bestemmer, så vælges der forbavsende ens over hele landet.

Samtalen med bedemanden var helt anderledes. Den var kold, forretningsmæssig og meget professionel, syntes de fleste. En del var utilfredse med regningerne, og andre syntes bedemanden havde været for emsig. Det

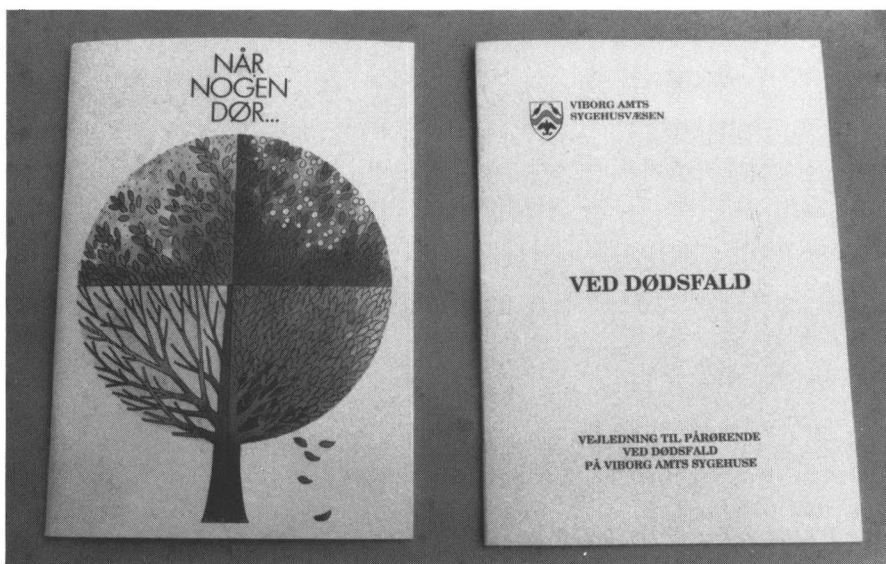
En kastet grav parat til at kisten sættes ned. Tanken, om man kan lide »hullet« og »ormene«, er hos mange afgørende for hvilken begravelsesform, de vælger.

professionelle tiltalte dog. Man er vant til, at sagerne ordnes efter bestemte regler.

Der var kun to, som selv var med til at give den afdøde ligtøjet på. Et arbejde, som tidligere blev varetaget af nabokoner. Dette måske lidt ubehagelige arbejde overlades i dag til bedemanden. 11 af de interviewede havde dog leveret både ligtøj og lagner til kisteilægningen. Yderligere seks havde alene leveret ligtøj og købt bedemandens lagner.

Det eneste punkt, hvor der egentlig forekom variationer, var, når kisten skulle fra sygehusets eller plejehjemmets kapel til kirkens. Her ønskede nogle, at der enten skulle være udsyngning som i gamle dag, eller de overværede blot, at låget blev skruet på. Det æstetiske og følelser afgjorde beslutningen. De fleste ville ikke opleve et ubehageligt syn, hvis den dodes udseende skulle have forandret sig i løbet af et par dage. De ville ikke rippe op i følelserne.

Det æstetiske spiller en stor rolle. Det ubehagelige fravælges og skubbes til side. Mange vil ikke konfronteres med kisten og den døde, førend kisten står smukt pyntet i kirken. Døden og begravelsen forskønnes ved hjælp af blomster, ofte i store mængder. Det er også dette billede, der fastholdes, når det kun er graven og blomsterne, som fotograferes.

Vejledende pjecer om død og begravelse, som nogle institutioner uddeler til de efterladte. Sådanne er med til at professionalisere døden.

I dag giver gravstedets udformning muligheder for diskussion og valg. Tidligere var det fastlagt, især på landet, at det skulle være en jordfæstelse, og ofte var der i forvejen et familiegavsted, som kunne benyttes. I dag kan vedligeholdelsen være et problem. Gamle forældre ønsker ikke, at børnene skal have noget besvær med at holde deres gravsted. Ofte bor de heller ikke i nærheden af kirkegården. Derfor foretrækker mange det nye med et urnegravsted i en græsplæne, hvor der blot ligger en sten henover med afdødes data. Nogle vil gerne have et gravsted, hvor de kan komme og lægge en blomst og mindes, andre mindes bedre ved et billede hjemme i stuen.

Traditionen med socialt samvær omkring en begravelse er dog uforandret, men formerne har ændret sig. Alle interviewede havde begravelseskaffe. Den kunne være stor og afholdes i forsamlingshuset eller på restaurant, eller være lille og foregå i hjemmet. Samværet efter begravelsen indgår i rækken af gøremål, der er med til at bringe de efterladte over i deres nye situation. Gøremålene er så ensrettede og fælles for en stor del af den danske befolkning, at de kan benævnes som ritualer – ikke traditioner. Disse har hjemme i et forståelsesunivers, hvor man er fortrolig med gøremålene og kender dem på forhånd. Begravelseshøjtideligheden i kirken eller kapellet formes ligeledes som en række ritualer, hvor folkekirkens og præsternes begravelsesliturgi tilbyder en ramme, inden for hvilken de efterladte kan lægge deres egen opfattelse af begravelseshandlingen (11).

Dødens professionalisering

Ensartetheden af, hvad der vægtedes i de forskellige livsforløb, og hvorledes »forløbene« kom til at foregå, afspejler et samfund, der gerne vil give indtryk af, at den enkelte bestemmer over sine handlinger. Forløbet bliver dog i høj grad reguleret af de professionelle. Denne ordning befinder mange sig godt med, det er de vant til i andre sammenhænge. Når begravelsen og mindesammenkomsten arrangeres i den afdødes ånd, giver det dog en fornemmelse af, at handlingerne personliggøres.

»Systemet« – det offentlige – sætter nogle grænser for, hvad de efterladte finder på at foretage sig, og bedemanden har overtaget de funktioner, som tidligere udførtes i hjemmene. Det gamle nabonetværk er dog i mange tilfælde blevet afløst af et familienetværk, der kan trækkes på, når det bliver nødvendigt med omsorg og hjælp.

»Systemet« er blevet til en støtte og hjælp for mange, der lader sig vejlede i, hvad den almindelige norm er for en begravelse, og derefter følger den. Det gør det lettere umiddelbart at komme igennem processen omkring dødsfald og begravelse, og på denne måde kommer næsten alle til at bruge de samme ritualer. Der kræves en enorm indsats og kreativitet til at iscenesætte en anden form for begravelse end den almindeligt brugte. Når det hele er overstået, kan de efterladte til gengæld sidde tilbage med sorgen, som de ikke nåede at få bearbejdet, den blev gemt under alle blomsterne.

Noter:

1 Artiklen er baseret på en undersøgelse foretaget for Landsforeningen af Menighedsrådsmedlemmer om begravelsespraksis i 1992. Den var del af et større projekt med deltagelse af: museumsinspektør, etnolog Birgitte Kragh: »Begravelsesskikke og kirkegårde i Danmark gennem 200 år«; sociolog Steen Rasmussen: »Begravelsesformer på land og i by i dag – takster, udbredelse og holdninger; lektor, cand.theol. Jesper Stange: »Begravelsespraksis set fra præsternes side« og etnolog Kirsten Rykind-Eriksen: »Begravelsespraksis set fra de efterladtes side«. Bidragene er samlet i bogen »Livshjælp«, 1993. 2 I Nord Nytt 37, 1989; Beatriz Borda: »Melan medvetande og text«, Lena og Thomas Gerholm: »Om inte kultur fanns, så skulle man behöve uppfinna den« og Mats Lindqvist: Att betrakta eller förändra världen«. Samme problematik behandler Martine Burgos i »En fortælling i støbeskeen«, Kontext 52, 1988. 3 Christian Richette: »Levnadsberättelsen – några metodologiska anteckningar«, Nord Nytt 52, 1993. 4 Christine E.Swane: »Ser vi de äldres resourcer?«, Nord Nytt 49, 1992. 5 Billy Ehn/Orvar Löfgren: »Kulturanalys«, Stockholm 1986, s.69ff. 6 J.S.Møller: »Fester og højtider i gamle Dage«, Holbæk 1929, kap.III Død og Begravelse, samt tilsvarende folkelivsskildringer. 7 Undersøgelsen bestod af 24 interviews. Aldersmæssigt fordelte de døde sig med: 8 fra 80-95 år, 3 fra 70-80, 4 fra 60-70, 4 fra 50-60, 2 fra 50-40, 1 på 19 år og 2 nyfødte. Heraf 13 kvinder og 11 mænd. Erhvervmæssigt med: 7 landbrugere/fiskere, 3 selvstændige, 2 håndværkere, 3 funktionærer, 1 sygehjælper, 1 lærerinde, 4 arbejdere og de 3 unge. Geografisk med: 1) et landsogn i Vendsyssel, 2) et sogn på Sydøstsjælland med blanding af land og fiskerby, 3) en by nordvest for København, X-lev, med store parcelhuskvarterer bygget i 1960-70'erne, 4) en gammel købstad i Jylland, 5) et sogn på brokvartererne i København. 8 Birgitte Kragh: »Man skal lære at dø, så længe man lever«, i »Livshjælp«, 1993, s.152ff.

9 Jesper Stange: »Begravelseshandlingens forpufning«, i »Livshjælp«, 1993, s.111ff. Og Kirsten Rykind-Eriksens interviews med tre præster i 1993. 10 Center for kunst og kristendom, Teologisk Fakultet ved Københavns Universitet, har i 1991 foretaget en registrering af salmevalget ved begravelser og bisættelser på baggrund af oplysninger fra 150 sognepræster fordelt over hele landet, repræsenterende 13 provstier. 11 Cecilie Rubow: »At sige ordentligt farvel«. En feltrapport om begravelser i Danmark, Afdeling for etnografi og socialantropologi, Moesgaard 1993.

Summary

On deaths and funerals in Denmark 1992

When presentday Danes face bereavement they are at the same time facing a growing alienation vis-à-vis death and funeral. What may be termed »the private death« has become invisible. Patients with cardiac arrest and deceased persons are absorbed by »the system« immediately – they are taken to the hospital, and old people mostly die in nursing homes.

A survey of Danish funeral practices in 1992, commissioned by The National Association of Parish Councillors (Landsforeningen af menighedsrådsmedlemmer), forms the basis for this article. The survey consists of 24 interviews from five different types of parishes in Denmark.

Despite widely different backgrounds with respect to age, education, occupation, socio-economic standing and cultural preferences, all of the funerals were remarkably similar. The informants spent a major portion of the allotted time describing the illness preceding death itself and the hour of death. This reflects the fact that almost all energy was spent fighting death in a vain attempt to prevent it from happening. Once it has prevailed chaos ensues – the confusion of powerlessness sets in. The practical arrangements surrounding the funeral therefore provide the bereaved with a welcome opportunity to bring some kind of order into chaos. Approximately half of them consulted the minister first and subsequently the undertaker, dependent on who they knew the best. These two figures have a significant influence on the structure of the funerals. Even though the families believe they are the ones making the decision, the choices are remarkably similar throughout the country. Many appreciate the professional touch as they are accustomed to a life organized by fixed rules.

The choice of form for the funeral is an emotional one. The decision between burial or cremation appears to hinge on the level of personal terror at the thought of »the hole in the ground« and the ensuing biological process of decomposition.

Aesthetics are of the outmost importance and emotions are spared. Most choose not to see the deceased again after the final parting. They wish to be spared an unpleasant sight and will normally not see the coffin before it is placed in the church or chapel beautifully decorated. The departure and the funeral are embellished by large amounts of flowers. This is also the image recorded for posterity when the grave and most of the funeral flowers are photographed.

Everyone had organized some form of coffee table following the funeral. This social gathering is one in a series of acts or rites meant to bring the bereaved through the passage to a new life situation.

»The system« has set limits for what the bereaved are allowed to handle themselves, and undertakers have now assumed functions that were previously carried out in the home. A number of old traditions have disappeared. Former neighbourliness has changed to a modern family network when care and help is called for.

»The system« has become the basic mainstay for many who accept the prescribed norms of funeral and follow the set pattern. When the funeral services are over the bereaved are left to carry their grief. It was never visibly intruding but remained carefully concealed beneath the flowers.